

Doba Ježíše Nazaretského

Historicko-teologický úvod
do Nového zákona

Mireia Ryšková

1. HISTORICKÉ POZADÍ NOVÉHO ZÁKONA	
OD ALEXANDRA VELIKÉHO	19
PALESTINA	23
Herodův Veliký	23
Terz Gynaiak	27
Historický nápis	31
JUDSKO/PALESTINA V POSLEDNÍCH DESÁTELETÍCH	34
A POSLEDNÍCH MĚSÍCÍCH	34
Julánský edikt	35
Flavius Flavianus	35
Agrippa I. (37-44 n. l.)	36
Do 2. století n. l.	37
ZIDOVSKÁ VĚLA A POSLEDNÍ ZBYTKY ŽIDOVSKÉ SAMOSTATNOSTI (63-135 n. l.)	40
DIASPORA	41
Diaspora židovská	42
Flav Thon alexandrijský (2. st. n. l.-50 n. l.)	43
CYRÁN, SYNAGOGA, ZÁKON Y DOBĚ JEŽIŠOVĚ	45
Náboženský správní a ekonomický význam Cyrána	46
Synagoga	47
Zákon	49
NABOŽENSKÁ JESKUPENÍ V DOBĚ JEŽIŠOVĚ	51
Safecgovit	50
Particovní	52
Edicti (edicti, edicti, edicti)	57
Zákon	58
Zákonci	59
Soudi	60
Broditáři	61
Apokalyptická hnutí	62

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Praha 2008

Zmrtvýchvstání

Ježíšovo zmrtvýchvstání je největším mocným Božím činem. Všechna vzkříšení z mrtvých, o nichž evangelia vyprávějí (Jairova dcera – Mk 5,21-24.35-43 par, mládenec naimský – L 7,11-17, Lazar – J 11,1-44), jsou vyvrcholením Ježíšovy uzdravující činnosti, tedy vrcholným znamením přítomnosti Božího království v jeho osobě, a svým způsobem i předobrazem Ježíšova zmrtvýchvstání (tak je podán zejména příběh o Lazarovi). Přesto Ježíšovo zmrtvýchvstání je totálně jinou skutečností než uvedené zázračné skutky. Ježíšovo vzkříšení z mrtvých je jiného druhu než navrácení zemřelého člověka do pozemské reality. Ježíšovým zmrtvýchvstáním se otevírá nová skutečnost, která není uchopitelná ani smysly, ani kategoriemi lidského myšlení. Přesahuje veškerou lidskou zkušenost.

Je to definitivní odpověď Boží na omezenost a hříšnost tohoto světa, jež tento svět radikálně transcenduje. Jde o skutečnost eschatologickou, jejíž stopy jsou zaznamenatelné v lidských dějinách (jako důsledky, které se do nich promítají), jež se však sama o sobě možnosti lidského uchopení vymyká. Zatímco Ježíšova vzkříšení lidí z mrtvých mají a mohou mít svědky, Ježíšovo zmrtvýchvstání v hrobě svědky mít nemůže, nikoliv z důvodů historických okolností, nýbrž z povahy věci samé.

Jak už bylo řečeno výše, jakou konkrétní představu Ježíš jako člověk o tomto vzkříšení měl, v jaké podobě a „časovém“ horizontu ho očekával, nevíme. Víme však, že až do konce svého života žil a jednal z jistoty Božího poslání a svého jedinečného vztahu k Bohu jako Otci. I eschatologická dimenze jeho slov při Poslední večeři o tom svědčí. A víme také, že Ježíš vzkříšení jako osobní událost očekával. Citace Ž 22 v jeho ústech je nejen výrazem jeho nejhlubší kenose, nýbrž i jeho důvěry a naděje. Jedině Bůh sám byl partnerem jeho utrpení a smrti. Jedině on tedy mohl dát na ně odpověď svým jednáním. A právě zmrtvýchvstání je touto odpovědí. Tak ho pochopila prvotní církev a z tohoto pohledu a ze své zkušenosti se zmrtvýchvstalým Pánem formulovala své základní vyznání: Ježíš zemřel a byl (Bohem) vzkříšen. Zmrtvýchvstání znamená zároveň povýšení, podíl na Boží slávě a moci, naplněné Boží synovství, jak to vyjadřuje List Římanům (1,4).

4. PROCES VZNIKU NOVÉHO ZÁKONA

Nový zákon jako kniha má za sebou podobný proces vzniku, resp. kanonizace, jako Starý zákon, s tím rozdílem ovšem, že doba při formování novozákonního kánonu byla podstatně kratší. Celý proces vzniku jednotlivých spisů novozákonního kánonu netrval ani sto let. Ježíš zemřel v roce 30, event. 33, nejmladší spis Nového zákona, 2. list Petřův, byl pravděpodobně napsán na počátku 2. století (asi do roku 120). Proces ustálení počtu novozákonních knih byl ovšem o něco delší, jako kanonické a inspirované bylo uznáno všech 27 knih dnešního kánonu až ve 4. století. První svědectví tohoto druhu je dopis sv. Athanasia z roku 367, kde je vypočítáno všech 27 spisů Nového zákona (zároveň i knihy starozákonní), a to v obraně proti rozšíření apokryfní literatury.⁵¹³ Již na konci 2. století existoval uznávaný soubor 20 spisů Nového zákona, do nějž nepatřily knihy Žd, 2,3 J, 1,2 P, Ju, Jk, někde Zj. Proces recepce jednotlivých sporných knih včetně Janova Zjevení probíhal v různých křesťanských obcích odlišně, a to nejen pokud jde o výše zmiňované knihy, nýbrž i o další, takže k celocírkevnímu ustálení kánonu došlo až ve 4. století, což mohlo samozřejmě souviset i se změnou politické situace po ediktu milánském. První oficiální soupis novozákonních knih je z roku 382 (tzv. Decretum Damasi římské synody), definitivně byl kánon definován pro katolickou církev v reakci na Lutherovu redukci bible na tridentském koncilu v roce 1546 (dekretem Sacrosancta z 8. 4.).⁵¹⁴

Vymezení novozákonního kánonu prošlo naprosto stejným procesem jako kanonizace jiných posvátných textů.⁵¹⁵ V jednotlivých církevních obcích pro-

⁵¹³ Úryvky z dopisu s kompletním soupisem novozákonních knih viz Struppe, Kirchschräger, s. 145n.

⁵¹⁴ Už v Decretum pro Iacobitis (koncilová bula zv. Cantate Domino) Florentského sněmu z roku 1442 je v rámci vyznání inspirovanosti knih Starého i Nového zákona tímž Duchem svatým vyjmenován celý biblický kánon, o němž však v té době nebyly spory. Viz Denzinger-Schönmetzer, Enchiridion, s. 1335. Na tuto pasáž pak navázal i tridentský koncil.

⁵¹⁵ E. Zenger, Einleitung, s. 45, rozlišuje stadium klasických textů, liturgicko-posvátných textů a kanonických textů. Klasické texty jsou texty, které určitá skupina, hnutí, období považuje za hodnototvorné pro svou kulturní (náboženskou) identitu. Tyto texty nemusejí být všeobecně přijímány jako závazné, jsou však častěji citovány, používány, čteny, imitovány apod. a nabývají

bíhal tento proces různě, proto trvalo určitý čas, než se církev jako celek sjednotila v názoru na definitivním rozsahu kánonu. Tento proces můžeme sledovat i v dílech jednotlivých církevních otců, neboť i oni se lišili v názoru na různé knihy jako posvátné či kanonické texty. Hermův pastýř, Didaché, List Barnabášův ad. o tom dobře svědčí. Proces vymezení kánonu nejspíš ovlivnil v 2. století Marcion, který odmítl Starý zákon a z novozákonních již tehdy uznávaných spisů ponechal pouze evangelium (Lukášovo) a 10 epištol připisovaných Pavlovi, tj. bez pastorálních epištol a Listu Židům (všechny spisy „očistil“ od židovského nánosu). To vedlo k rychlejšímu zaujetí stanoviska, které knihy je třeba považovat za směrodatné, posvátné. Za nejstarší soupis je považován tzv. Muratorihův zlomek z konce 2. století, který uvádí čtyři evangelia, Skutky apoštolů, 13 listů Pavlových (bez Žd), List Judův, dva listy Janovy a Zjevení. V tomto soupisu je citována také kniha Moudrosti a výslovně je odmítnut Hermův Pastýř. Podobně v díle lyonského biskupa Ireneje (zemř. 202) jsou uvedena čtyři evangelia, Sk, 12 listů Pavlových (chybí List Filemonovi, 1. Petrův, 1. a 2. Janův, Zjevení Janovo. List Židům nepovažoval za Písmo, i když jej znal). Klement Alexandrijský (zemř. před 215) cituje ve svých spisech téměř všechny novozákonné knihy (chybí Jk, 2 P, 3 J a Fm).

První rozdělení na spisy **nesporné** (*anantirrēta* nebo *homologoumena*), **sporné** (*amfiballomena*) a **nepravé** – heretické a apokryfní (*pseudē*) pochází od Origena (zemřel asi r. 255). Do první skupiny zařadil evangelia, 13 listů Pavlových, 1 P, 1 J, Sk a Zj, do druhé 2 P, Jk, Ju, Žd – sem přiřadil i Hermova Pastýře, Didaché, evangelium podle Hebrejů a List Barnabášův. Do třetí skupiny pak patřily apokryfní spisy, jako Tomášovo evangelium, Petrova apoka-

charakteru vzoru. Svaté texty jsou texty, které vytvářejí jakýsi druh chrámu z mluveného slova, jsou chráněny věrně zachovávanou ústní tradicí, rituální recitací a vzbou na místo, čas, čistotu apod. Nepotřebují výklad. Kanonické texty jsou texty, které vyjadřují všeobecně závazné normativní a formativní hodnoty určitého společenství. Mají normotvornou, kodifikační funkci. Jsou neměnné a jsou (písemně) kodifikovány, kanonizovány, takže se již nemohou nijak proměňovat. Postupně vyžadují výklad, aby mohly plnit svou normativní funkci v rámci společenských proměn. Tomuto výkladu je v současnosti věnována nová pozornost s využitím nových metod a přístupů, které doplňují především diachronně zaměřenou historicko-kritickou metodu. K tomu viz církevní dokumenty *Divino afflante Spiritu* (1943), *Dei Verbum* (O Božím zjevení – 1965), *Výklad bible v církvi* (1993). Poučení o těchto nových přístupech lze najít v publikaci M. Oeminga, *Úvod do biblické hermeneutiky* (1998 – česky 2001), J. Hřebíka *Jak zacházet ze starozákonním texty* (metoda je platná i pro texty novozákonné – 2002), *Hermeneutika jako teorie porozumění* (zde jsou i konkrétní příklady autorů M. Prudkého, J. Roskovce, Jiřího Mrázka, P. Pokorného). Na konkrétním příkladě je komplexní přístup k textu dokumentován velmi ilustrativně v práci J. Hřebíka *Lest cestou k pozhnání?* (2001).

lypsa apod. Už z toho je zřejmé, že vymezení kánonu bylo proměnlivé a že kritéria kanoničnosti nebyla zcela jasná. Kolem roku 300 už tedy v podstatě existoval novozákonní kánon, byť ještě nebyl zcela ustálen.

Eusebius z Cesareje (zemřel r. 339) ve svých Církevních dějinách (3,25n.) mluví také o třech kategoriích spisů: pravé (*homologoumena*), tj. čtyři evangelia, Sk, listy Pavlovy, 1 J, 1 P, Zj (byť někteří autoři ho za takové nepovažují), sporné (*antilegomena*), tj. Jk, Ju, 2 P, 2 a 3 J, a nepravé, pochybné (*notha*), k nimž přiřazuje Acta Pauli, Hermova Pastýře, Zjevení Petrovo, Didaché. Eusebius v 3,26 poznamenává, že někteří považují za nepravé i Zj, zatímco za pravé evangelium podle Hebrejů. I z Eusebiova vymezení je zřejmé, že pravidla pro zařazení do kánonu novozákonních knih nebyla jednoznačná a že fixování kánonu bylo věcí vývoje. O své metodě rozlišování mluví i v 3,3. Kritérii pro něho byl původ (zajištěný odkaz na apoštoly), souhlasná tradice (uznání dobovými autoritami a církevními spisovateli) a souhlas s pravou katolickou vírou. Za pravé platily ty spisy, které byly všeobecně uznávány (tedy ode všech autorit), za sporné ty, o nichž se někteří vyslovovali s pochybnostmi nebo je odmítali, za nepravé pak ty, které nebyly vůbec přijímány. „Rovněž jsem rozlišil podle církevní tradice všeobecně jako pravé a nezfalšované uznané spisy od těch, které sice nepatří do kánonu, poněvadž jsou o nich určité pochybnosti, většina církevních spisovatelů je však uznává. Takto je možno snadno rozeznat pravé od těch, které pod jménem apoštola přivedli na svět heretici. Sem patří Evangelium Petrovo, Tomášovo, Matěje a ještě některé jiné, jako Skutky Ondřejevy, Janovy a ostatních apoštolů. O těchto spisech se ani jeden pravověrný církevní učitel ve svých pracích nezminil. Také myšlenky a zásady se tak vzdalují od pravé katolické víry, že je jasné, že jsou to výmysly heretiků. Proto je nelze počítat ani mezi pochybné spisy, nýbrž je nutno je zcela zavrhnout jako rozumu odporující a bezbožné.“⁵¹⁶

Přijetí, odmítnutí nebo rozdílné přijetí, tedy i kritérium kanonicity, spočívalo víc na tradici, úzu než na racionálním zdůvodnění. „Historik může při procesu kanonizace NZ zjistit určitá kritéria, podle nichž se knihy do kánonu zařazovaly. Mezi nimi převládala snaha zjistit apoštolský původ daného spisu a potom také tradice jeho užívání v církvi. Tato kritéria se nejen z historického, ale především z teologického hlediska jeví jako nedostatečná.“⁵¹⁷

⁵¹⁶ Církevní dějiny 3,25. Překlad J. J. Nováka, s. 54n.

⁵¹⁷ L. Tichý, Úvod do Nového zákona, s. 27. K jednotlivým otázkám všeobecného úvodu do Písma viz též celou první kapitolu Tichého Úvodu, s. 19–59. Viz též J. Hřebík, *Jak se utvářel Nový zákon* (1997), a P. Mareček, *Úvod do studia Nového zákona* (2002).

FÁZE VZNIKU NOVÉHO ZÁKONA – PÍSEMNÉ FIXACE TRADICE⁵¹⁸

Nejstarší částí Nového zákona nejsou evangelia, nýbrž Pavlovy listy, tedy spisy příležitostné, jež se vyjadřují k aktuálním otázkám a problémům církevních obcí, které Pavel založil, event. které hodlal navštívit. Za nejstarší spis Nového zákona je považován 1. list do Tesaloniky, který Pavel napsal na počátku 50. let (r. 50/51).⁵¹⁹ To ovšem neznamená, že tím teprve začal proces předávání tradice – ústně i písemně.

První fázi tradice představuje Ježíš, jeho učení, skutky, veřejné i soukromé působení, a jeho recepce učedníky a dalšími lidmi, kteří byli svědky Ježíšova hlásání, činnosti, působení. Přes veškerou skepsi, jíž prošlo ježíšovské bádání v 19. a 20. století, můžeme dnes s jistotou říci, že tato vrstva je nám přes pozdější dodatečnou interpretaci, idealizaci a růst tradice ve svých základních rysech prostřednictvím novozákonních textů (zejména evangelií) dostupná.

Druhou fázi představuje povelikonoční interpretace minulého působení pozemského Ježíše i zkušenosti se zmrtvýchvstáním Pána. Zkušenost zmrtvýchvstání znamená proměnu horizontu, změnu chápání toho všeho, co se předtím událo, tedy Ježíšova působení, slov, skutků, ale i jeho vlastní osoby. V této fázi hrají rozhodující roli učedníci, především⁵²⁰ Dvanáct. Oni se stávají hlasateli radostné zvěsti a interprety Ježíšova působení slovem i skutkem, jeho osoby. Tato fáze úzce souvisí se vznikem církevních obcí; napřed v Jeruzalémě a Palestině, posléze (a to již ve 30. letech) mimo vlastní Palestinu (v Sýrii a Malé Asii). O 10–15 let později se už zvěst o Ježíšovi, evangelium, dostává do Evropy (do Řecka a Říma).

V této fázi se ovšem nejen vypráví to, co bylo, nýbrž zároveň se žije onou novou skutečností, totiž Ježíšovým zmrtvýchvstáním a jeho přítomností v nově

⁵¹⁸ Viz též Struppe – Kirchschräger, s. 203–208, kde je publikována podstatná část dokumentu Sancta Mater Ecclesia o historické pravdivosti evangelií (s. 205–207). Toto dělení na fáze je třeba samozřejmě brát jako pomocný nástroj utřídění materiálu, protože vlastní vývoj probíhal komplikovaněji, zejména fáze 2 a 3 se mnohdy velmi výrazně prolínají. I vymezení fáze apoštolů v instrukci PBK vychází z tradičního pojetí z Lukášova evangelia Skutků, ale raná církev chápala apoštola mnohem širše. Učedníků a svědků bylo více než Ježíšových Dvanáct. To ostatně vyplývá ze samotných evangelních textů. V obou fázích vznikají jak písemné texty, tak ještě roste ústní tradice, nicméně uzavřením kánonu je třetí fáze vzniku závazného textu ukončena.

⁵¹⁹ R. Pesch, Der älteste Brief, se domnívá, že dnešní kanonický 1. Te je kompozicí ze dvou listů, z nichž první mohl vzniknout už v roce 49 v Aténách, druhý pak v roce 50/51 za Pavlova pobytu v Korintě.

⁵²⁰ K tomu viz církevní dokumenty Sancta Mater ecclesia o historické pravdivosti evangelií z roku 1964 (vypracovala PBK) a konstituci 2. vatikánského koncilu Dei Verbum, kap. V.

vznikajících společenstvích, dary Ducha svatého Prvotní církevní obce prožívají intenzivně pneumatickou zkušenost. Je to fáze jak vzniku prvních sbírek (Ježíšových výroků, vyprávění o jeho mocných činech, starozákonních citátů s apologetickými cíli apod.), tak formulace oné nové zkušenosti. Tato formulace se ovšem neděje jen pouhým konstatováním nebo vyprávěním, nýbrž má mnohotvárnou podobu. Jejím plodem jsou různé formule víry, vyznání, ozřejmující, co se vlastně přihodilo, aklamace ve formě modliteb, hymny, modlitby, liturgické formy, tituly (tzv. výsostné), jimiž je deklarováno, kým Ježíš pro obec je. Škála v této fázi se rozvíjejících literárních žánrů je velmi široká, my jsme schopni postihnout pouze tu část, která našla písemné literární zakotvení.

Třetí fázi představuje vznik jednotlivých spisů, které jsou nejen sesbíranými tradicemi, nýbrž díly určenými do konkrétních situací, ať už se jedná o evangelia nebo další různě situačně podmíněné spisy, jako jsou zejména Pavlovy listy. Tato třetí fáze je už poznamenána zápasem s nesprávnými názory a prvními herezemi. Jde o fázi druhé a třetí (event. ještě další) generace, kdy už je radostná zvěst hlášána lidmi, kteří nebyli přímými svědky událostí, a navíc v prostředí, které je výrazně poznamenáno pohanskou minulostí. Evangelia vznikají z potřeby zachytit věrohodně a jistě svědectví o Ježíši z Nazareta jakožto spasiteli světa. Prolog Lukášova evangelia shrnuje tento proces velmi výstižně.

L 1,1–4: „I když se již mnozí pokusili sepsat vypravování o událostech, které se mezi námi naplnily, jak nám je předali ti, kteří byli od počátku očitými svědky a služebníky slova, rozhodl jsem se také já, když jsem vše znovu důkladně prošel, že ti to v pravém sledu vypíšeš, vznešený Theofile, abys poznal hodnověrnost toho, v čem jsi byl vyučován.“

V tomto textu se tedy říká: existují jiná „evangelia“, tj. jiné narativní texty, přesto je nutné v situaci ohrožení či nejistoty víry (jde o hodnověrnost – řec. *asfaleia*, spolehlivost) jít znovu k pramenům (důkladně projít). Jimi jsou apoštolové – Dvanáct, event. další učedníci (tj. očití svědci) a služebníci slova (apoštolové a další hlasatelé). Vypsat v pravém sledu neznamená vypsat přesně chronologicky, ale tak, aby vyprávění dávalo zamýšlený smysl, pravdivý obraz. To vše se děje, aby byl Theofil utvrzen ve víře (v tom, v čem byl vyučován). Tedy Lukášovo úsilí jde směrem zajištění obsahu evangelia (radostné zvěsti) s ohledem na nové adresáty a změněnou situaci.

Avšak ani touto třetí fází proces tradování nekončí. Jednak doba vzniku novozákonních spisů se protahuje až do počátku 2. století, jednak kanonizační proces, tj. stanovení rozsahu posvátných knih, trval ještě po několik dalších staletí, takže teprve ve 4. století můžeme považovat novozákonní kánon za definitivně uzavřený. Pro katolickou církev byl celý kánon závazně definován až v 16. století na tridentském koncilu. Pro všechny církve a církevní

společnosti – bez ohledu na konfesijní rozdíly – je novozákonní kánon (na rozdíl od starozákonního) definován stejně.

Instrukce Papežské biblické komise Sacta Mater Ecclesia z r. 1964 i koncilový dokument Dei Verbum (kap. V.) z r. 1965 shrnují vývoj evangelních textů a vznik Nového zákona, jak bylo již řečeno, do tří fází, které lze schematicky vyjádřit následovně:

I. Charakterizuje ji Ježíšovo veřejné působení, jeho slova a skutky. Jejich svědky byli nejen učedníci (vedle Dvanácti i další, k nimž patřily také ženy), ale i zástupy naslouchajících. Učil s nevidanou autoritou, zároveň uzdravoval, vyháněl zlé duchy a zastával se outsiderů společnosti. Kritiky a odpůrce měl z řad zákoníků, farizejů i saducejů, vzdělanců, politických činitelů. První fáze je nám přístupná pouze v pozdějším svědectví evangelií, přesto je historicky postižitelná. Ježíš naučil své učedníky základní modlitbě (Otcenáš), postoji k Otci, dal jim pravidla života i podíl na svém poslání. Jistě již tehdy se vyprávělo o jeho činnosti a tradovaly se jeho výroky. Tato fáze končí Ježíšovou smrtí na kříži. Radikální změnu v pochopení toho, co Ježíš řekl a činil, představuje zkušenost s jeho zmrtnýchvstáním (velikonoční událostí).

II. Nositelé zvěsti o Ježíšovi jsou jeho učedníci, ale i další očití svědkové jeho pozemské činnosti i nového způsobu existence. Jejich hlásání už je prostoupeno reflexí nového poznání, což se odráží v rozmanitosti způsobů výpovědi (základní formule víry, vyznání, liturgické formy, modlitby, hymny, aklamace, pašijový příběh, velikonoční příběhy, sbírky výroků ad.), jejichž základem je zkušenost, že Ježíš je vzkrísený Pán. Tuto fázi charakterizuje růst ústní tradice, nicméně lze předpokládat, že vznikají již první písemné prameny, např. sbírky výroků. Jde v nich jak o vnitřní život formujícího se společenství, zkušenost s dary Ducha a Ježíšovou přítomností jakožto zmrtnýchvstalého Pána, tak o vyrovnání se s „pohoršením kříže“ navenek (vůči Židům i pohanům), zejména reflexí starozákonních výpovědí.

III. Zvěst o Ježíši se šíří, jejími tradenty jsou hlasatelé a teologové dalších generací. Přibývá i zkušenost s dary Ducha sv., dochází k definitivnímu rozchodu se židovstvím (matoušovské a janovské obce). Rozšíření evangelia mimo Palestinu znamená konfrontaci s jinými myšlenkovými schémata, zkušenostmi, problémy, později i s ideovými systémy (zejm. gnózí). Je třeba odlišit pravou tradici od nepravé a zaujímat stanoviska k aktuálním problémům, což znamená písemnou fixaci a kodifikaci společné nauky. Vedle evangelií vznikají další texty (listy). Postupně se začíná formovat kánon závazných normotvorných textů, který dostane posléze název Nový zákon.

Nejstaršími texty novozákonního kánonu nejsou, jak už bylo zmíněno, evangelia, nýbrž Pavlovy listy. Pavel sám nebyl očitým svědkem události Ježíšova po-

zemského života, nicméně patřil ke svědkům jeho zmrtnýchvstání. V řadě svědků, které jmenuje v 1 K 15,3–8, se staví na poslední místo: „*Naposledy ze všech se jako nedochůdčeti ukázal i mně.*“ Tím de facto definuje své postavení mezi stupni 2 a 3 tradice. Nebyl ani apoštolským žákem, i když se se základními tradicemi obeznámil nejspíš v Antiochii (od Barnabáše?) a snad i něco získal od Petra při své návštěvě Jeruzaléma po svém „obrácení“: „*Teprve o tři léta později jsem se vydal do Jeruzaléma, abych se seznámil s Petrem⁵²¹ a zůstal jsem u něho dva týdny.*“ (Ga 1,18) Všechny autentické Pavlovy listy⁵²² vznikly mezi lety 50 a 60, resp. nejspíš 50–56/57. Možná již předtím a jistě současně s nimi vznikaly i všelijaké písemné sbírky různých tradic (výroků, vyprávění o mocných činech Ježíšových, starozákonních citátů apod.), jež máme doloženy vesměs pouze nepřímo, pašijové vyprávění jako první větší celek pozdějších evangelií, a další příležitostná literatura. Synoptická evangelia vznikla zhruba v rozmezí druhé poloviny šedesátých až osmdesátých let, Skutky apoštolů snad mezi 80–90 (v návaznosti na L), Janovo evangelium a listy s ním spojené nejspíš kolem roku 90 (snad až 100) a Zjevení sv. Jana na sklonku vlády císaře Domiciána (asi 94–96). Do sedmdesátých/osmdesátých let až počátku 2. století je možné klást vznik zbytku kanonických novozákonních spisů, tj. listů (tzv. pastorální a katolických), které však mají vesměs jiný charakter než původní Pavlovy, event. raně popavlovské listy; jde spíše o kázání, traktáty apod., resp. forma listu je používána už jako umělá literární forma (jde o dopisy fiktivní).

NEJSTARŠÍ PODOBY REFLEXE VÍRY A „LITERÁRNÍ ŽÁNRY“

Mesiánské tituly – tzv. výsostné tituly

Mesiánské tituly nejsou ve vlastním slova smyslu literárním žánrem. Zde je uvádíme proto, že jako první vyjadřují především, kým je Ježíš pro obec, neboť odrážejí už předvelikonoční skutečnost. Je v bádání stále spornou otázkou, zda Ježíš některý z nich pro sebe vůbec užíval. Za nejpravděpodobnější bývá v tomto ohledu považován titul Syn člověka. Je nicméně pravděpodobné, že mu jiní určité tituly již za jeho života dávali. V úvahu připadá zejména titul Mesiáš, neboť již za svého veřejného působení byl Ježíš pokládán za mesiášskou postavu, a ne-

⁵²¹ V řečtině je použito slovesa *historein*, které znamená nejenom navštívit, nýbrž vyptat se, vyzkoumat, zvědět, tedy informovat se. To by mohlo naznačovat, že Pavel se vydal do Jeruzaléma, aby získal od Petra nějaké informace.

⁵²² Mezi ně patří podle jednohlasného mínění exegetů: Ř, 1,2 K, Ga, F, 1 Te, Fm. Mezi sporné listy patří Ko, Ef a 2 Te, jež někteří autoři počítají k Pavlovým listům, jiní k dílům jeho školy, jeho

výkon autora Markova evangelia jedinečný z teologického, literárního i kerygmaticko-pastoračního hlediska. Avšak i další autoři evangelií, jakkoliv se inspirovali Markem vytvořeným žánrem, jsou samostatnými tvůrčími osobnostmi, které do převzatého schématu vnesly svůj vlastní jedinečný přínos.

SYNOPTICKÝ PROBLÉM – VZNIK SYNOPTICKÝCH EVANGELIÍ

Ze čtyř kanonických evangelií jsou tři – tj. Markovo, Matoušovo a Lukášovo – podobná, souhledná. Dají se srovnávat, lze z nich vytvořit synopsi (souhled). Od starověku (Augustin), ale zejména pak od konce 18. století řešili teologové a exegeté problém, jak na sebe vzájemně navazují tato tzv. synoptická evangelia, tedy Marek, Matouš a Lukáš. Pokusy o řešení problému vzájemné vazby synoptických evangelií lze rozdělit na několik skupin:

a/ Hypotézy pracující s myšlenkou jednoho společného pramene:

Společná ústní tradice: již v Jeruzalémě v době apoštolů vzniklo ústní evangelní podání v aramejštině a z něho čerpali evangelisté (G. E. Lessing, J. G. Herder).

Vznik z fragmentů: vznik písemných sbírek nejrůznějšího charakteru a literárních žánrů, z nichž čerpali evangelisté (D. E. Schleiermacher). Tato teorie vychází ze zprávy od Papiáše z Hierapole (*Logiōn Kyriakōn Exegéseos* = Výklad slov Páně), která je uchována v Eusebiovyh Církevních dějinách (III,40): „Matouš psal výroky Pána v hebrejštině, a každý, kdo je překládal, překládal je, jak jen mohl nejlépe.“

Praevangelium: jednotlivá evangelia jsou rozdílné překlady a zpracování velmi starého apoštolského písemného textu (J. G. Eichhorn).

Tyto hypotézy dávají sice odpověď na to, co mají všechna synoptická evangelia společného, ale nejsou s to vysvětlit výrazné shody mezi Matoušem a Lukášem ve velké části látky. Navíc Lukáš v úvodu ke svému evangeliu (1,1–4) hovoří o existujících textech (evangeliích) z pera předchůdců a tradicích, s nimiž se seznámil. Nicméně tyto pokusy o objasnění vztahů mezi evangelií vedly k zájmu o zákonitosti ústního podání a k dalšímu bádání. Teorie fragmentů poukázala na rozmanitost materiálu, který je obsažen v evangeliích, ale není s to dostatečně objasnit fakt, že evangelia mají svou koncepci a nejsou jen sbírkou výroků a vyprávění. Evangelisté nebyli pouhými redaktory, nýbrž skutečnými teology a samostatnými autory. Vzájemnou vazbu evangelií také nedokáže dostatečně vysvětlit. Papiáš hovoří pouze o Matoušově evangeliu, které navíc samo o sobě není pouhým souborem Ježíšových výroků. Nesporné na Papiášově svědectví je, že kořeny evangelií (vůslovně Matoušova) jsou

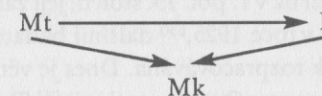
staré a sahají do židovského prostředí i že existovaly sbírky Ježíšových výroků, jak dosvědčuje i apokryfní evangelium Tomášovo. Hypotéza praevangelia nevysvětluje podobně jako hypotéza o společné normativní ústní tradici vztah mezi Lukášem a Matoušem (podobnosti i velké rozdílnosti) nehledě na to, že se žádné svědectví o písemném praevangeliu nedochovalo.

Z dalších hypotéz a teorií, zabývajících se synoptickou otázkou, představují nejdůležitější pokusy o vysvětlení dvě další, které vycházejí ze skutečnosti, že mezi evangelií existuje vzájemná závislost. Jejich řešení jsou zcela protikladná.

b/ Hypotézy pracující se vzájemnou závislostí/znalostí evangelií:

Griesbachova hypotéza (a neo-Griesbachova hypotéza): evangelia vznikla v pořadí Matouš, Lukáš a Marek: Matouš je nejstarší, Lukáš znal Matouše a Marek znal obě předchozí a jeho text je jakýmsi „výtahem“ z předchozích dvou. J. J. Griesbach formuloval svou teorii již na konci 18. století. I dnes nachází tato teorie své zástupce (W. R. Farmer).⁶⁴⁹ Její slabinou je, že nedokáže vysvětlit, proč je Marek ve srovnání se svými předlohami jazykově, stylisticky i teologicky méně pokročilý (jeho jazyk je mnohem bližší hovorovému jazyku jak ve spojování vět, tak v používání historického přezentů a v jednoduchém spojování perikop), jak to, že tok jeho vyprávění je leckde méně logický než v Matoušově a Lukášově evangeliu. I z hlediska teologického a historického Matouš a Lukáš odrážejí mnohem výrazněji problémy, které se objevily na konci 1. století, než Marek a podávají jejich teologickou reflexi.

Schéma:

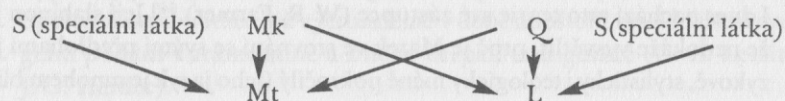
Teorie dvou pramenů

Zatím nejúspěšnějším pokusem o vyřešení tzv. synoptické otázky je teorie dvou pramenů, která řeší nejvíc otázek, i když ne všechny. Stejně jako předchozí teorie i tato vychází z myšlenky vzájemné závislosti evangelií na sobě. Srovnáním Matouše a Lukáše se ukázalo, že obsahují většinu látky z Marka, a navíc že mají další společnou látku, jejímž obsahem byly především Ježíšovy výroky a řeči. Tento společný pramen byl nazván Q (česky něco jako pramen X). Vedle těchto dvou společných pramenů měla evangelia Matoušovo

⁶⁴⁹ Viz I. Broer, *Einleitung in das Neue Testament*, s. 45.

a Lukášovo ještě poměrně rozsáhlé vlastní části, tzv. speciální (vlastní) látku. Ta pocházela ze zdrojů, které byly pro ně typické. Srovnáním teologických náhledů, jazykové vyspělosti a stylistických prostředků dospěli zastánci této teorie k přesvědčení, že Marek je nejstarším evangeliem, a tedy výchozím pramenem pro Matouše a Lukáše. Pramen Q byl rekonstruován srovnáním identické látky u Matouše a Lukáše, tuto rekonstrukci (tedy existenci sbírky Ježíšových výroků) nepřímou potvrzuje i existence apokryfního Tomášova evangelia, které je sice v současné podobě pozdější s výraznými gnostickými rysy, avšak jeho základ (některá logia) je ze stejné doby (ne-li i starší) jako logia synoptických evangelií. Tomášovo evangelium tak potvrzuje, že takové sbírky existovaly.

Základní schéma znázorňující vzájemné vazby synoptických evangelií:

Toto schéma je jistě značným zjednodušením, nicméně vystihuje názorně vzájemné vazby. Existují pokusy o komplexnější schéma (zejména pokud jde o různé fáze a podoby tradic, z nichž evangelisté čerpali), tyto pokusy však nepřinášejí nic zásadně nového a pracují s mnohem méně verifikovatelnými hypotézami.

Počátky této teorie leží už v 1. pol. 19. století, její základní formulaci přinesl Angličan B. H. Streeter v roce 1925,⁶⁵⁰ dalšími badateli (zejména z německy mluvící oblasti) byla pak rozpracovávána. Dnes je věnována velká pozornost zejména rekonstrukci pramene Q a jeho teologii.⁶⁵¹ Tato teorie nejlépe vysvětluje vzájemný vztah mezi evangelií při respektu k jejich svébytné teologii.

I když nelze teorií dvou pramenů vyložit všechny souvislosti, odlišnosti a vzájemné vazby mezi synoptickými evangelií, zejména pokud jde o tzv. „menší shody“ (minor agreements of Mt and L against Mk): místa, která –

⁶⁵⁰ Viz Pokorný, Úvod, s. 74.

⁶⁵¹ K tomu viz vydání F. Neyrincka (ed.) Q-Synopsis; P. Hoffmanna – Ch. Heila (ed.) Die Spruchquelle Q a nejobsáhlejší dílo J. M. Robinsona – P. Hoffmanna – J. S. Kloppenborga (ed.) The Critical Edition of Q, jež završením rozsáhlého International Q Project. V této rozsáhlé práci jsou také v úvodu J. M. Robinsonem shrnuty dějiny bádání o prameni Q (kap. History of Q Research s. 19–71).

přestože se dochovala v trojí tradici – podává ve stejném znění Matouš a Lukáš (kteří jsou podle teorie dvou pramenů na sobě nezávislí) proti Markovi; zůstává tato teorie zatím nejpoužitelnější z hlediska vysvětlení literárních závislostí. Právě tyto shody jsou největší námitkou proti ní, námitkou, kterou není tato teorie schopna zcela vyřešit. Částečným řešením je poukaz na to, že některé shody jsou dány logikou úpravy Marka a kontextem, snad i náhodou, jiné zůstávají otevřenou otázkou. Odlišnosti pak mohly být zapříčiněny i skutečností, že oba evangelisté mohli pracovat s poněkud odlišnými verzemi Marka i Q. Ale ani tento problém nevede ke zpochybnění teorie dvou pramenů jako celku, nýbrž poukazuje na to, že celý proces tradice byl nejspíš složitější, než se může na první pohled zdát, a že pracujeme pouze s velmi pravděpodobnou hypotézou. Teologické a historicko-sociální posuny Matouše a Lukáše oproti Markovi také svědčí ve prospěch této teorie, i když i tady se pohybujeme na ne zcela jisté půdě, protože nám chybí dostatek srovnávacího materiálu. Důležité je si uvědomit, že Matouš i Lukáš nakládali se svými předlohami relativně volně v souladu se svými záměry. Z toho plyne nejen různý kontext, do něhož jsou různé části společné látky situovány, nýbrž i odlišný přístup ke krácení Mk. Zatímco Matouš krátí Marka spíše víceméně plošně, Lukáš vynechává velký kus (tzv. velká vynechávka u Lukáše, který z Marka vynechává především obsáhlou pasáž Mk 6,45–8,26).⁶⁵²

Vzhledem k tomu, že evangelia chtějí být především svědectvím víry v Boží jednání v Ježíši Kristu a jejím zvěstováním, zůstávají další informace, které by mohly účinně uspokojit naši pozitivistickou touhu po historické přesnosti, konkrétnosti a jednoznačnosti, druhoplánové a jsou touto intencí zastřeny.

⁶⁵² Řešení tzv. synoptického problému je dostatečně probráno v dobře dostupné literatuře, proto nepovažuji za potřebné mu věnovat další pozornost. Viz především Pokorný, Úvod, s. 51–81, též Daniel J. Harrington, Evangelium podle Matouše, s. 16n. Pro úvod do jednotlivých spisů viz Pokorného Úvod, dále pro úvod do teologie jednotlivých spisů práci F. Porsche Mnoho hlasů – jedna – víra, také L. Tichého Úvod do Nového zákona.